УДК 101+378.18

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ В УНІВЕРСИТЕТСЬКОМУ ВРЯДУВАННІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

STUDENT PARTICIPATION IN UNIVERSITY GOVERNANCE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Червона Л. М.,
кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Інститут вищої освіти НАПН України (Київ, Україна), e–mail: chervona_lesya@ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000_0002_3036_3668

Chervona L. M.,
Candidate of Philosophy, senior researcher, leading researcher of the Institute of Higher Education NAPS of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e–mail: chervona_lesya @ukr.net, ORCID: https://orcid.org/0000_0002_3036_3668

Матеріал статті містить дослідження щодо участі студентів в університетському врядуванні в українських університетах. Обґрунтувавши важливість та необхідність студентської участі в процесах врядування спираючись на офіційні документи та тенденції побудови ЄПВО, робиться спроба теоретичного та практичного аналізу таких аспектів зазначеної проблеми як: формальний (закріплений на законодавчому рівні) та фактичний (реальні практики) рівні студентської участі. Розглядається питання «права» чи «обов'язку» студентів щодо участі та дається авторська інтерпретація ситуації, щодо фактичної участі студентів в університетському врядуванні на підставі аналізу інформації представленої на сайтах українських університетів.

Ключові слова: *участь студентів в університетському врядуванні, самоврядування, студенти, освіта, університет, врядування.*

The present paper is aimed to research the participation of students in university governance at Ukrainian universities.

Having grounds for the importance and necessity of student participation in governance process based on the official documents and tendencies in the construction of the EHEA, an attempt to make the theoretical and practical analysis of such aspects of the mentioned problem as: formal (fixed on the legislative level) and actual (real practices) levels of student participation, is under consideration.

The question of the «right» or «duty» of the students while regarding participation and author's interpretation of the situation connected with the actual participation of students in university governance based on the analysis of information presented on the sites of Ukrainian universities is provided.

Keywords: *student participation in university governance, self–government, students, education, university, governance.*

Постановка проблеми та її актуальність. Участь студентів в створенні зони європейського простору вищої освіти розглядається як спільна риса вищої освіти в Європі, а залучення студентів та інших зацікавлених сторін до процесів університетського врядування є заявленою цінністю Болонського процесу і умовою побудови Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). Україна є учасницею цих процесів, тому проблеми і питання пов'язані з участю студентства в реалізації ефективного врядування в українських університетах є на часі актуальними. Участь студентів вбачається важливою та необхідною умовою ефективного врядування в вищій освіті. Студентство розглядається в якості партнера, про що зазначається в офіційних документах болонського процесу спрямованих на побудову ЄПВО (європейського простору вищої освіти). На кожній конференції міністрів освіти ЄПВО, наголошується на тому, що студенти мають залучатися до структур, що приймають рішення (структур врядування) на всіх рівнях (європейському, національному та інституційному) таким чином впливаючи на організацію і зміст освіти в університетах. У Паризькому комюніке на зустрічі міністрів в Парижі 25 травня 2018 року наголошується, що «Академічна свобода і доброчесність, інституційна автономія, участь студентів і працівників у врядуванні вищої освіти та громадська відповідальність вищої освіти й за вищу освіту становлять основу ЄПВО» [8].

Отже, важливість залучення студентів, в якості партнерів, по прийняттю рішень в галузі вищої освіти отримала широке визнання, однак на практиці цієї мети, ще треба досягнути. Ще у 2003 році розмірковуючи про участь студентів в процесах врядування вищою освітою, керівник Ради Європи з вищої освіти та досліджень Sjur Bergan (Сюр Берган) наголошував, що «...керівництво вищою освітою є найважливішим елементом Болонського процесу і буде ключовим фактором Європейського простору вищої освіти, який буде створений до 2010 року. Хоча більшість країн на законодавчому рівні закріпили участь студентів, на практиці спектр залучення коливається від «повних/рівноправних партнерів» до «повністю виключених. … Роль студентів у досягненні таких місій є центральною. Врешті–решт, університети без студентів просто купа будинків. Я твердо переконаний, що студентів слід розглядати як членів вищої освіти, розділяти з ними відповідальність і права керувати цим центральним інститутом нашої цивілізації» [5].

В Україні, незважаючи на законодавче забезпечення участі студентів в університетському врядуванні (Закон України «Про вищу освіту»), вона не однаково інтерпретується, і не однаково застосовується, оскільки автономія вищого навчального закладу відповідно до Закону передбачає «…самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів…» [1]. Тому участь студентів коливається в різних аспектах, наприклад, сферах, рівнях, перспективах та характеру управління. Вона також варіює за своїми типами та рівнем інтенсивності. Все це на разі постає предметом нашого дослідження.

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних та практичних аспектів залучення студентів до участі в університетському врядуванні, через аналіз законодавчих документів України та основних документів ЄПВО, а також в аналізі публічної інформації розміщеної на офіційних сайтах українських університетів.

Виклад основного матеріалу. Як було зазначено, важливість залучення студентів в якості партнерів до процесів прийняття рішень в галузі

вищої освіти, отримало широке визнання. В даній статті ми будемо розглядати інституційний рівень цієї участі використовуючи при цьому термін «участь студентів в університетському врядуванні», який потребує вивчення його природи та компонентів: як (процес), де (області), коли (часові межі розробки рішення) і яким чином (механізми) студенти долучаються до університетського врядування. Університет, в даному випадку, розуміється не як певний тип закладу вищої освіти (як відомо, згідно до Закону «Про вищу освіту», в Україні діють різні типи закладів вищої освіти: університети, академії, інститути коледжі), а як узагальнене поняття, що уособлює в собі сучасне розуміння закладу вищої освіти як певної автономної одиниці, як окремої інституції, що діє в конкретній освітній системі і разом з тим є окремою цілісною системою. Крім того, на наш погляд, важливо зробити акцент на тлумаченні терміну врядування, яке теж є доволі неоднозначним, з огляду на наукову полеміку. Ми не зупиняючись детально на аналізі терміну «врядування» в даній роботі, зазначимо лише, що в контексті нашого дослідження визначаємо врядування, як процес прийняття рішень в університеті шляхом залучення різних зацікавлених сторін. «На наш погляд, участь (англійське participation, в перекладі означає участь або співучасть) всіх зацікавлених сторін в управлінні університетом постає в якості важливого аспекту в контексті змін, що відбуваються в університетському управлінні, з акцентуванням на понятті «партнерство». Співучасть в управлінні побудована на партнерстві, є освітнім і соціальним процесом, і обов'язково повинна бути прийнятою до уваги на всіх щаблях освітньої системи в кожній країні. Так, наприклад, один з європейських дослідників A. Obondoh, пише: «коли члени університетської спільноти беруть участь у прийнятті рішень, їх індивідуальні, групові та організаційні потреби, і потреби більш зовнішніх зацікавлених сторін, швидше за все, будуть враховані, і вони будуть задоволені результатами. Залучення всіх зацікавлених сторін до процесу прийняття управлінських рішень, підвищує якість життя, підвищує ефективність в наданні послуг, підвищує мотивацію, зменшує конфлікт і розвиває соціальну згуртованість». Він припустив, що шляхом обміну управлінських і адміністративних обов'язків з великою кількістю зацікавлених сторін, університетська адміністрація (керівництво) опиняться з рештою в умовах, коли одна з їхніх основних функцій буде полягати в посередництві між різними групами інтересів. Серед цих різних груп інтересів університетів, студенти є головними і найбільш фундаментальним з усіх. Їх участь в процесі управління необхідна для того, щоб робити університети підзвітним, прозорим, гнучким і ефективним місцем для знань, суспільства і культури для того, щоб взаємодіяти зі зростаючим попитом в сучасному глобальному світі» [4].

Отже, з'ясувавши всю важливість та необхідність студентської участі в процесах врядування, що на інституційному рівні стосується процесу прийняття рішень в якому беруть участь різні зацікавлені сторони, виокремимо проблемний аспект, який на наш погляд, постає як питання формальної чи фактичної участі. Тобто, мається на увазі, що формальна участь, це є юридично визначена участь, або права студентів закріплені на законодавчому рівні. А фактична участь, це реальні можливості студентів (їх спроможність) впливати на рішення, що приймаються в університетах.

Щодо формальної участі. Здавалося б, що всі країни учасниці ЄПВО, в тому числі і Україна, на законодавчому рівні утвердили право студентів на участь в університетському врядуванні. Разом з тим, якщо уважно прочитати рекомендації відносно питання участі студентів в університетському врядуванні які підготував Союз європейських студентів (ESU) для Міністерської конференції Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), що відбулася у Парижі в травні цього року, то відчувається, що не все так однозначно добре навіть на формальному рівні. Кожна з наведених нижче рекомендацій, свідчить про наявність практичних проблем.

«…Процедури призначення та відбору студентів, які будуть представляти студентів в органах що готують та приймають рішення як на національному, так і на інституційному рівні повинні бути прозорими та демократичними. Студенти повинні мати можливість бути обраними або вибирати власних представників шляхом відкритих виборів або вибору незалежних студентських органів, які проводяться підзвітно всією студентською масою.

Сприяти і підтримувати самоорганізацію студентів в різних організаціях для участі у прийнятті рішень на всіх рівнях. Це включає надання студентським організаціям юридичної самостійності. Країни–члени повинні переконатися, що національне законодавство забезпечує мінімальне представництво студентів у процесі прийняття рішень органів вищої освіти. Мінімальний показник повинен становити не менше 20%, щоб дати студентам можливість реально впливати на рішення. Держави повинні зробити загальнообов'язкову юридичну вимогу всім вищим навчальним закладам і в діалозі з вищими навчальними закладами, переконатись, що вони введені в дію.

Створити структури підтримки для представників студентів, щоб вони могли адекватно виконувати свою роботу і обов'язки від імені своїх однолітків. Це включає в себе навчання високої якості на роботі форуму, до якого вони входять, правила та культуру в прийнятті рішень. Для забезпечення цього студентські спілки слід розглядати як партнера і надавати підтримку.

Повага до права студентів на самоорганізацію та захист своїх поглядів на вищу освіту має бути абсолютною вимогою покладеною на будь–яку країну ЄПВО. Держави–члени та потенційні члени, які цього не роблять, повинні взяти на себе зобов'язання, і показувати суттєве покращення у

представництві студентів за термін проведення двох міністерських конференцій. Якщо їх статус члена ЄПВО не буде відмінено» [6].

На думку студентів, проблеми які виникають зі студентською участю пов'язані, в першу чергу, з обмеженнями в певних областях. Наприклад, законодавство деяких країн не охоплює певні типи вузів, такі як недержавні вузи, або обсяг законодавства обмежується інституційними рівнями прийняття рішень, виключаючи регіональні або національні органи. Інші обмежують участь студентів, перешкоджаючи їм залучатися до заходів, включаючи забезпечення якості, вибори керівництва і фінансові обговорення. Особливу увагу, на наш погляд, слід звернути на рекомендацію щодо мінімального показника (у 20%) який має бути забезпечений національним законодавством.

В цьому аспекті, можна зазначити, що право участі студентів в університетському врядуванні на інституційному рівні закріплюється в Законі України «Про вищу освіту». Так, в ст.36 пункту 4 зазначається, що «За рішенням вченої ради до її складу можуть входити також представники організацій роботодавців. При цьому не менш як 75 відсотків складу вченої ради повинні становити наукові, науково–педагогічні працівники закладу вищої освіти і не менш як 10 відсотків – виборні представники з числа студентів (курсантів)» [1]. Тобто українське законодавство забезпечує мінімальний показник для представників студентів у 10%, хоча залишається певний люфт у 15% для верхньої планки оскільки не менше 75% науково–педагогічного складу і 10% представників студентства разом складають 85% всього складу вченої ради, а решта відсотків на розсуд колективу чи включити більшу кількість студентських представників, чи представникам організацій роботодавців, чи науково–педагогічним представникам.

В статті 40 «Студентське самоврядування» цього ж Закону говоритися про те, що «Студентське самоврядування – це право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів–військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, *а також брати участь в управлінні закладом вищої освіти»*. Крім того в цьому Законі закріплені ще деякі аспекти участі студентів в університетському врядуванні, через органи студентського самоврядування, а саме: органи студентського самоврядування беруть участь в управлінні закладом вищої освіти у порядку, встановленому цим Законом та статутом закладу вищої освіти; беруть участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково–дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування; беруть участь у заходах (процесах) щодо забезпечення якості вищої освіти; делегують своїх представників до робочих, консультативно–дорадчих органів; беруть участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках та організації харчування студентів; вносять пропозиції щодо змісту навчальних планів і програм; вносять пропозиції щодо розвитку матеріальної бази закладу вищої освіти, у тому числі з питань, що стосуються побуту та відпочинку студентів. Все це дає надію, що в Україні, щонайменше на рівні законодавства (формальний рівень), створено всі умови як для розвитку студентських організацій, так і для забезпечення студентської участі в університетському врядуванні.

Ще один аспект на який варто звернути увагу в контексті формальної участі, це питання «права» чи «обов'язку» студентів щодо участі. Тут йдеться про те, що на відміну, наприклад, від деяких університетів Англії чи Данії, в яких студенти мають право відмовитися від членства в студентських організаціях, в українських університетах такої практики не має. В українських університетах, всі студенти автоматично при зарахуванні до університету стають членами студентського самоврядування. «Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів (курсантів, крім курсантів–військовослужбовців) відповідного закладу вищої освіти. Усі студенти (курсанти), які навчаються у закладі вищої освіти, мають рівні права та можуть обиратися та бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування. … З припиненням особою навчання у закладі вищої освіти припиняється її участь в органі студентського самоврядування» [1].

В університетах Великобританії аналогами студентських організацій, відомих у нас як студентське самоврядування, постають студентські спілки (students' union). Цей термін є найбільш поширеним в університетах Великобританії, але не єдиним. Іноді організації студентського самоврядування називаються «guilds' of students» тобто гільдії студентів, наприклад в University of Exeter [10], University of Liverpool [11]. У деяких університетах Шотландії прийнятою є також назва «students' association» (студентські асоціації). Щодо членства в «students' union», то в більшості випадків студентським статутом передбачено, що всі студенти, які зараховуються на навчання, автоматично стають членами студентської спілки в університеті. Але є й винятки, коли студенти–заочники або студенти, які отримують освіту дистанційно, не є членами союзу. У статуті деяких закладів вищої освіти передбачений пункт, що дозволяє окремим студентам відмовитися від членства в «students' union», наприклад, у King's College London [7], в University of Bath [9]. Членство в студентських спілках означає, що студент може отримувати доступ до консультативної допомоги та підтримки, брати участь у кампаніях, голосувати на виборах або виступати в якості кандидата. Тобто фактично йде мова про право студентів обирати та бути обраним до студентської організації університету, яка фактично через своїх представників може бути залучена до процесу прийняття рішень на інституційному рівні. Це питання, на перший

погляд, може видатися не важливим, адже студенти в українських університетах і без відмови від членства в студентській організації можуть не приймати ніякої участі в студентському самоврядуванні, адже їх до цього ніхто не примушує і ніякої відповідальності вони не несуть. Але при більш глибокому погляді на проблему, можна побачити, що це питання може суперечити з одного боку принципу демократичності (свободі вибору особистості яка повинна мати можливість відмовитися від права яке їй пропонується при автоматичному включенні її до студентської організації), а з іншого, принципу виборності (студентські організації мають виборний характер їх формування, а обрані представники від студентів репрезентують інтереси всіх студентів, в тому числі і тих які їх не обирали).

В Україні, не зважаючи на існування різних форм студентських організацій в університетах, оскільки відповідно до Закону «Про вищу освіту» «…органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо)» [1] кожна студентська організація щороку вибирає команду студентів, яка представляє їх інтереси в університеті. Організація має представницькі, виконавчі та контрольно–ревізійні органи, а очолює її керівник (студентський президент, староста, тощо). Але все це формальна сторона участі, як ми зазначали вище, закріплена юридично. Постає питання, як оцінити реальну (фактичну) участь наших студентів в університетському врядуванні. В 2015 році, ми проводили власне опитування серед студентів різних українських університетів, щодо розвитку студентського самоврядування в їхніх університетах. За результатами проведеного аналізу анкетування студентів з'ясувалося, що «…досить значна частина українських студентів не володіє інформацією відносно того, що таке студентське самоврядування, які органи студентського самоврядування діють у їхніх закладах, якими документами регулюється діяльність студентського самоврядування у ЗВО, які основні завдання має вирішувати студентське самоврядування». Крім того виявилося, що «доволі низькою є активність студентства та їхня залученість до діяльності студентського самоврядування (співвідношення складає в середньому 10% до 90%» [3].

Ми спробували прояснити ситуацію, щодо фактичної участі студентів в університетському врядуванні також на підставі інформації яка представлена на офіційних сайтах університетів. Взявши рейтинг вищих навчальних закладів «Топ–200 Україна» – 2017/2018 рік ми продивилися сайти першої десятки університетів, з точки зору інформації, що стосується участі студентів в університетському врядуванні та узагальнили свої спостереження в наступній таблиці.

Отже, в цілому інформація яка відноситься до участі студентів в університетському врядуванні, на наш погляд, доволі обмежена, якщо не сказати, що вона просто відсутня. Найбільше, що можна побачити це прізвища студентів які входять до складу Вченої ради університету (як того вимагає Закон). Далі, на університетських сайтах є рубрика «Студентське самоврядування» але в переважній більшості випадків на цих сторінках є лише прикріплені «Положення про студентське самоврядування»; склад студентської організації (у кращому випадку з фото і контактами, а іноді і без контактів); ще рідше можна побачити новини (переважно загального характеру) і все. Ніякої «живої» інформації, а тим більше такої яка б могла «пролити світло» на реальні процеси участі студентів в університетському врядуванні просто немає. Така ситуація, на наш погляд демонструє підхід до реформ «зверху вниз». Але ж попри це, має також бути ініціатива «знизу», тобто активність самих студентів, їх небайдужість і сміливість брати на себе відповідальність за процес. Звісно це поверхневий погляд (аналіз), який не дає повної картини щодо ситуації участі студентів в університетському врядуванні в Україні, але навіть його достатньо щоб поставити під сумнів прозорість, відкритість, та доступність відповідних процесів.

Разом з тим, не можемо не відзначити і певні позитивні практики які ми зустріли на університетських сайтах. Так, цікавою практикою, на наш погляд, є запроваджений Студентським парламентом Київського національного університету імені Тараса Шевченка проект «Студкуратор» створений для першокурсників. Ціль проекту полягає допомогти першокурсникам адаптуватися до університетського середовища. Одним із завдань студкураторів, які обираються з числа студентів–активістів старших курсів є розкриття ролі студентського самоврядування як на рівні факультету, так і на рівні університету. Ще одна цікава студентська ініціатива, про яку ми довідалися на сайті Національного університету «Львівська політехніка», це запуск першого в Україні сервісу «Revision», який дозволить кожному студенту висловити свою думку про університет керівництву і тим самим допомогти покращити умови навчання. «Оцінювати заклад вищої освіти можна за 6–бальною шкалою. У кожному університеті на стінах будуть наліпки з QR–кодом. Студенту достатньо піднести код до сканера, перейти за посиланням і він потрапить на сайт для оцінювання. Усі коментарі та оцінки автоматично надсилаються на електронну адресу ректорату та студентського самоврядування, тобто до людей, які мають змогу вирішити проблему «тут і зараз». Усі відгуки є анонімними, тому можна не хвилюватися про упереджене ставлення після залишеної оцінки. За бажанням є можливість висловити свою думку не анонімно. Проте, система автоматично цензурує усі коментарі. Також кожна особа, що залишає свої бали повинна бути реальною» [2].

Отже практична сторона питання щодо участі студентів в університетському врядуванні потребує, на наш погляд більш ґрунтовного дослідження, яке має будуватися на емпіричному матеріалі. Потрібно вивчати ситуацію на місцях

Таблиця

	Назва студентської організації	Інформація на сайті університету			
		Положення про студентське самоврядування	Склад організації з контактами	Інформа–ція про напрямки діяльності	Інше
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені ігоря Сікорського»	Студентська рада	+	+	+	Власний сайт студентської ради (інформація на якому майже відсутня)
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Студентський парламент	+	+	+	Власний сайт (містить різноманітну і «свіжу» інформацію наприклад, протоколи засідань студпарламенту, новини, корисну інформацію для студентів тощо)
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	Студентська рада	+	без контактів	+	+
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	–	–	–	–	–
Національний університет «Львівська політехніка»	Колегія студентів	+	Персональний склад організації відсутній є лише один контакт (можна припустити голови студентської організації)	+	новини
Національний університет біоресурсів і природокористування України	Студентська організація НУБіП	–	+	–	–
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця	Студентський парламент	–	–	–	–
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»	Рада студентів	+	+	+	новини
Сумський державний університет	Студентський ректорат	–	+	–	–
Львівський національний університет імені Івана Франка	Студентський уряд Університету	+	+	+	Петиції

проводячи опитування та інтерв'ю серед студентів, що допоможе зрозуміти основні причини які призводять до розриву між формальною та фактичною участю студентів в університетському врядуванні.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу підтвердити важливість та необхідність залучення студентів до процесів університетського врядування. В Україні, щонайменше на рівні законодавства (формальний рівень), створено умови як для розвитку студентських організацій, так і для забезпечення студентської участі в університетському врядуванні. Реальні можливості студентів (фактична участь), їх спроможність впливати на рішення, що приймаються в університетах залишаються доволі обмеженими. Така ситуація, на наш погляд, є наслідком реформ «зверху вниз» та мінімальної ініціативи «знизу» (самих студентів).

Список використаних джерел

1. 'Закон України «Про вищу освіту»'. [online] Доступно: http:// www. www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060–12.....10

2. Самбрська, С., 2018. 'Львівські студенти впливатимуть на якість освіти у своїх вишах'. [online] Доступно: http://gazeta.lviv.ua/2018/09/26/lvivski–studenti–vplivatimut–na–yakist–osviti–u–svoyix–vishax/

3. Червона, ЛМ., 2017. ‘Студентське самоврядування як інструмент розвитку лідерського потенціалу університетів у контексті глобального лідерства’, *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду розвитку інституційного потенціалу університетів у контексті глобального лідерства (частина ІІ): препринт (аналітичні матеріали)*, К.: *Інститут вищої освіти НАПН України*, с.80–88.

4. Червона, ЛМ., 2017. ‘Участь студентського самоврядування в управлінні університетом’, *Особистість студента і соціокультурне середовище університету в суспільному контексті. Матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції* (2 червня 2017 р.), К., с.176.

5. ‘Bologna With Student Eyes 2015: Time to meet the expectations from’. [online]: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/ESU/32/8/Bologna–With–Student–Eyes_2015_565328.pdf

6. ‘Bologna with Student Eyes 2018: The final countdown Brussels, May 2018 by European Students’ Union (ESU)’. [online]: https://www.esu–online.org/wp–content/uploads/2018/06/BWSE–2018_web_Pages.pdf

7. ‘King’s College London’. [online]: https://www.kcl.ac.uk/index.aspx

8. ‘Paris communiqué: EHEA Ministerial Conference, 2018’. [online]: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2018_Paris/77/1/EHEAParis2018_Communique_final_952771.pdf

9. ‘University of Bath’. [online]: http://www.bath.ac.uk/

10. ‘University of Exeter’. [online]: http://www.exeter.ac.uk/

11. ‘University of Liverpool’. [online]: https://www.liverpool.ac.uk/

References

1. ‘Zakon Ukrayiny’ «Pro vy’shhu osvitu» (Law of Ukraine «On Higher Education»)’. [online] Dostupno: http:// www. www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1060–12.....10

2. Sambrs’ka, S., 2018. ‘L’vivs’ki studenty’ vply’vaty’mut’ na yakist’ osvity’ u svoyix vy’shax (Lviv students will influence the quality of education in their higher education)’. [online] Dostupno: http://gazeta.lviv.ua/2018/09/26/lvivski–studenti–vplivatimut–na–yakist–osviti–u–svoyix–vishax/

3. Chervona, LM., 2017. ‘Students’ke samovryaduvannya yak instrument rozvy’tku liders’kogo potencialu universy’tetiv u konteksti global’nogo liderstva (Student Self–Government as a Tool for Developing Leadership Capacity of Universities in the Context of Global Leadership)’, *Analiz providnogo vitchy’znyanogo ta zarubizhnogo dosvidu rozvy’tku insty’tucijnogo potencialu universy’tetiv u konteksti global’nogo liderstva (chasty’na II): prepry’nt (anality’chni materialy’)*, K.: *Insty’tut vy’shhoyi osvity’ NAPN Ukrayiny’*, s.80–88.

4. Chervona, LM., 2017. ‘Uchast’ students’kogo samovryaduvannya v upravlinni universy’tetom (Participation of student self–government in university governance)’, *Osoby’stist’ studenta i sociokul’turne seredovy’shhe universy’tetu v suspil’nomu konteksti. Materialy’ Vseukrayins’koyi naukovo–prakty’chnoyi konferenciyi* (2 chervnya 2017 r.), K., s.176.

5. ‘Bologna With Student Eyes 2015: Time to meet the expectations from’. [online]: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/ESU/32/8/Bologna–With–Student–Eyes_2015_565328.pdf

6. ‘Bologna with Student Eyes 2018: The final countdown Brussels, May 2018 by European Students’ Union (ESU)’. [online]: https://www.esu–online.org/wp–content/uploads/2018/06/BWSE–2018_web_Pages.pdf

7. ‘King’s College London’. [online]: https://www.kcl.ac.uk/index.aspx

8. ‘Paris communiqué: EHEA Ministerial Conference, 2018’. [online]: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2018_Paris/77/1/EHEAParis2018_Communique_final_952771.pdf

9. ‘University of Bath’. [online]: http://www.bath.ac.uk/

10. ‘University of Exeter’. [online]: http://www.exeter.ac.uk/

11. ‘University of Liverpool’. [online]: https://www.liverpool.ac.uk/

* * *